

SUSTINNO

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES 74. KONFERENCE
SOCIĀLĀS ZINĀTNES**

**Ilgospējīgas attīstības sociālā dimensija
un sociālā inovācija**

TĒŽU KRĀJUMS

RĪGA

2016

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Latvijas universitātes 74. konference
SOCIĀLĀS ZINĀTNES
Ilgtspējīgas attīstības sociālā dimensija un sociālā inovācija

Vadītāja B.Bela

2016. gada 11. martā, plkst. 9.00 - 15.00
Kalpaka bulv. 4, 327.telpā

J. Pleps

Izaicinājumi demokrātijas ilgtspējai Latvijā.....3

I. Reinholde

Vai pārvaldība veicina drošību un inovācijas?.....4

A. Vītola

Sociālās inovācijas un valsts loma: Latvijas gadījuma analīze.....5

A. Zobena

Sociālās inovācijas lauku un reģionālās attīstības kontekstā.....7

L. Melece un A. Krieviņa

LEADER programmas ieguldījums sabiedrības aktivizēšanai un izglītošanai.....8

L. Melece

Sociālais kapitāls un lauksaimniecības kooperatīvi.....9

V. Silkāne

Bikstīšanas izmantošana dalības veicināšanai dzemdes kakla vēža savlaicīgas atklāšanas programmā.....10

B. Holma un G. Spurava

Bibliotekāra kā mediatora loma bērnu un jauniešu digitālās prasmes veicināšanā: bibliotekāru priekšstatu un pašvērtējuma analīze.....12

A. Kovaļevska

Labklājības aizsardzība kā Latvijas valsts konstitucionāls pienākums.....14

L. Rasnača

Mājokļa nodrošinājuma riski mazaizsargātām grupām.....16

M. Niklass

Strādājošo nabadzība Latvijā.....17

M. Banceviča

Veselības stāvokļa nevienlīdzība Latvijā pašnovērtējuma kontekstā.....18

B. Bela

Nabadzības personiskā pieredze: individuālā un sociālā mijiedarbība biogrāfijā.....20

Jānis Pleps

Izaicinājumi demokrātijas ilgtspējai Latvijā

1. Satversmes ievads un Satversmes 1.pants paredz, ka Latvija ir demokrātiska republika. Tas nozīmē, ka viens no Latvijas Republikas konstitucionālās identitātes elementiem ir demokrātijas princips. Demokrātijas princips uzskatāms par Latvijas tiesiskās sistēmas vispārēju tiesību principu.
2. Demokrātijas princips sevī ietver demokrātiskās leģitīmācijas nepieciešamību valsts varas institūcijām un to amatpersonām, kā arī brīvas vēlēšanas politiskās konkurences apstākļos. Papildus tam demokrātijas principā ietveramas vairākuma tiesības pieņemt visiem saistošus lēmumus un pienākums respektēt mazākuma tiesības.
3. Satversme Latvijas Republiku pamatā paredz kā pārstāvniecisku demokrātiju, kur Latvijas pilsoņu kopums vēlēšanās demokrātiski leģitimē Saeimu kā tautas priekšstāvju kopumu. Saeima kā vienīgā tieši demokrātiski leģitimētā valsts varas institūcija leģitimē citas valsts varas institūcijas un kopā ar tām īsteno tautas gribu.
4. Satversme paredz arī virkni tiešās demokrātijas elementu, kas Latvijas pilsoņu kopumu padara par reāli funkcionējošu valsts varas institūciju. Latvijas pilsoņu kopumam piešķirtas likumdevēja tiesības (lemšana tautas nobalsošanās par Saeimas pieņemto likumu atcelšanu, Satversmes grozījumu apstiprināšanu un pilsoņu kopuma ierosināto likumu pieņemšanu) un likuma ierosināšanas tiesības. Tāpat Latvijas pilsoņu kopums vienīgais var lemt par dalību Eiropas Savienībā un Saeimas atlaišanu vai atsaukšanu.
5. Pašaizsargājošas demokrātijas (*militant democracy*) principa attīstība ierobežo politisko konkurenci un attaisno tādu politisko spēku izslēgšanu no demokrātiskiem procesiem, kuri vēršas pret demokrātisko valsts iekārtu.
6. Mūžības klauzulas (*eternity clauses*) aizliedz atteikties no valsts pastāvēšanas un demokrātiskās valsts iekārtas. Lai arī formāli demokrātijas principa ietvaros pastāv iespēja izlemt jebkuru jautājumu, pastāv jautājumi, kuri izņemti no demokrātiskas diskusijas.
7. Saeima veikusi būtisku likuma "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu" revīziju, pārskatot likumu ierosināšanas procedūras regulējumu. Satversmes tiesa lietās Nr.2013-05-01 un Nr.2013-06-01 akceptējusi šīs izmaiņas. Izvērtējams, ciklāl šīs izmaiņas sekmējušas demokrātiskas valsts iekārtas attīstību.

Iveta Reinholde

Vai pārvaldība veicina drošību un inovācijas?

Eiropas Savienībā pastāv uzskats, ka publiskajiem pakalpojumiem ir jāveicina sociālā un teritoriālā kohēzija, lai ar publiskos pakalpojumu palīdzību panāktu labklājības līmeņa pieaugumu un sociālās nevienlīdzības mazināšanu. Tomēr jebkuras rīcībpolitikas formulēšana un ieviešana saistās ar noteiktu pārvaldības sistēmu. Šajā gadījumā svarīgs ir jautājums, vai Latvijā izveidotā pārvaldības sistēma veicina drošību un labklājību?

Viedai pārvaldībai (angl. *smart governance*) ir sešas pazīmes¹. Pirmā pazīme paredz, ka viedā pārvaldība jāsaista ar to, ka rīcībpolitikās ir ietverts tālredzīgs skatījums. Otrā pazīme: lēmumu pieņemšana balstās uz pierādījumiem. Treškārt, iestādes un institūcijas ir spējīgas vienoties par kopīgu rīcību sarežģītas problēmas risināšanai, neatkarīgi no resoriskās padotības. Ceturrtā viedās pārvaldības pazīme ir tad, kad tiek veikts iepriekšējo dokumentu novērtējums, pirms tiek izstrādāti jauni. Piektā pazīme nozīmē to, ka apstiprināta rīcībpolitikas dokumenta ieviešanas gaitā tiks veikta uzraudzība un korekcijas, ja tādas būs nepieciešamas. Visbeidzot, sestā pazīme nozīmē to, ka rīcībpolitikā tiek aplūkoti vairāku sociālo grupu ieguvumi un zaudējumi, ne tikai ietekme uz vienu vai divām dominējošām grupām attiecīgajā jomā. Pārvaldības sistēma veidojas gan no normatīvā ietvara, kas noteikts politikas plānošanas dokumentos un normatīvajos aktos, gan no pašu sociālās jomas darbinieku uzvedības un rīcības.

Sociālās politikas jomā ir tā pati problēma, kas citos sektoros – pastāv vairāki rīcībpolitikas plānošanas dokumenti, kur katrs koncentrējās uz noteiktu un specifisku problēmu risināšanu. Vienlaikus, ir manāmas grūtības šo dokumentus harmoniski ieviest, un beigās ir pat jākonstatē, ka plānotie rezultāti nav sasniedzami. Kopumā ir nostiprinājusies Latvijas rīcībpolitikas plānošanas prakse – koncentrēšanās uz attiecīgās rīcībpolitikas jomu, minimāli vai nemaz neapskatot rīcībpolitiku savstarpējo mijiedarbību un mijiedarbības sekas, kas ir būtisks faktors, kad strauji mainās iekšpolitiskie un ārpolitiskie faktori, kā arī iedzīvotāju subjektīvās drošības izjūta.

Viens no pārvaldības sistēmas galvenajiem elementiem ir normatīvais rāmis, kurā organizācijas un indivīdi strādā. Empīriskajā pētījumā tika konstatēts, ka kopumā Latvijas sociālās jomas darbinieki respektē valstī iedibināto normatīvo kārtību un izprot to, ka viņu darbošanās notiek likumos noteiktajos ietvaros. Vienlaikus, Latvijas sociālās jomas darbinieki daudz vairāk raizējās par to, ka nepareiza lēmuma gadījumā viņi tiks sodīti. Arī, salīdzinot ar Lietuvas sociālās jomas darbiniekiem, viņiem ir bieži vien mazāk laika, ko veltīt darbu plānošanai un ieviešanai. Tā kā situācija pasaulē strauji mainās un parādās arvien vairāk kompleksu problēmu, tad turpmāk sociālās politikas veidotājiem un ieviesējiem arvien vairāk būs jābūt gataviem meklēt starpinstitucionālus risinājumus.

¹ Šeit un turpmāk viedās pārvaldības pazīmes no: World Health Organisation. Governance for health in the 21st century: a study conducted for the WHO Regional Office for Europe. EUR/RC61/Inf.Doc./6. 18 August 2011.

http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0010/148951/RC61_InfDoc6.pdf

Anete Vītola

Sociālās inovācijas un valsts loma: Latvijas gadījuma analīze

Sociālās inovācijas gūst aizvien lielāku sabiedrības, politikas veidotāju un pētnieku uzmanību un ir atzītas par nozīmīgu instrumentu sabiedrībai aktuālu problēmu risināšanā. Taču nav skaidra atbilde uz jautājumu, kāda ir valsts loma sociālo inovāciju atbalstīšanā? Kāda ir bijusi Latvijā identificējamo sociālo inovāciju piemēru mijiedarbība ar valsti? Referātā meklētas atbildes uz šiem jautājumiem. Referātā atspoguļoti secinājumi, kas radušies pēc pētījuma pirmā posma. Pētījums īstenots, veicot plašu literatūras analīzi par sociālām inovācijām un valsts lomu, īpaši pievēršot uzmanību starptautiskajai pieredzei valsts instrumentu sociālo inovāciju atbalstam izstrādē. Pētījuma empīriskajā daļā izmantota gadījumu analīzes metodoloģija, padziļināti analizējot vairākus sociālo inovāciju gadījumus Latvijā un to mijiedarbību ar valsts institūcijām. Paralēli tam veikta arī sekundāro datu analīze par politikas iniciatīvām sociālo inovāciju jomā Latvijā. Gadījumu izvēle balstīta divos kritērijos- atbilstība sociālo inovāciju definīcijai, kas paredz, ka inovācijai ir jābūt ieviestai, un dažādu nozaru sociālo inovāciju atspoguļojums. Tā rezultātā līdz šim analizētie gadījumi ir vides sakopšanas iniciatīva “Lielā talka”, izglītības projekts “Iespējamā misija” un jauniešu uzņēmējdarbības sekmēšanas projekts “Demola Latvia”. Gadījumi analizēti, veicot padziļinātās intervijas, dokumentu un medijos pieejamās informācijas analīzi.

Valsts loma sociālo inovāciju procesos tiek saskatīta trīs fāzēs². Pirmajā fāzē pirms konkrētu iniciatīvu rašanās vai to agrīnā fāzē valsts var motivēt domāt par un radīt jaunus risinājumus sociālām problēmām. Otrajā fāzē, kad idejas ir noformulētas, valsts loma var būt palīdzēt tās testēt, piemēram, ar starta finansējumu. Trešajā fāzē, kad ir pierādīta inovācijas dzīvotspēja un ietekme, valsts loma var izpausties tās paplašināšanā un uzturēšanā, piemēram, ar publiskā iepirkuma vai citu instrumentu palīdzību. Gadījumu analīze tika strukturēta, balstoties uz šīm trim fāzēm. .

Gadījumu analīzes sākotnējie rezultāti norāda uz trim iezīmēm, kas ir kopīgas visiem gadījumiem un daļēji sniedz atbildes uz pētījumā izvirzītajiem jautājumiem. Pirmkārt, analizētajos gadījumos iniciatīva ir radusies un sākotnēji (līdz pirmajiem redzamajiem rezultātiem) īstenota, balstoties uz indivīdu vai nelielu grupu personisko iniciatīvu un resursiem. Valsts institūcijas ir iesaistījušās tikai iniciatīvas izaugsmes fāzē, kad jau ir labi redzama tās ietekme. Otrkārt, analizētajos gadījumos to izaugsmē un ietekmes nostiprināšanā lielu lomu ir spēlējusi iesaiste starptautiskos līdzīgu organizāciju tīklos, kas labi ilustrē literatūrā paustos apsvērumus par sociālo inovāciju starptautisko dimensiju. Treškārt, intervētie sociālo inovāciju iniciatīvu pārstāvji norādīja, ka valsts lomu galvenokārt saredz labvēlīgas vides radīšanā vai vienkārši neliekot liekus šķēršļus,

² Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., Sanders, B. *Social Innovation: What is it, why it matters, and how it can be accelerated?* London, UK: The Young Foundation, 2007.

kā arī gadījumos, kad ideja jau ir testēta un ir pierādīta tās dzīvotspēja. Tad valsts loma tiek saskatīta attiecīgās iniciatīvas plašākā iedzīvināšanā, lai tā radītu lielāka apmēra ietekmi.

Sākotnējais secinājums par valsts lomu sociālo inovāciju sekmēšanā Latvijā, ir tāds, ka līdz šim Latvijā no valsts institūciju puses nav darbošies speciāli mērķēti sociālo inovāciju stimuli, bet tajā pašā laikā gadījumu analīze norāda, ka vide sociālo inovāciju norisei ir visumā draudzīga. Sākuma stadijā sociālo inovāciju iedzīvināšanai daudz lielāka loma ir privātajam finansējumam un iniciatīvai. Ja sociālās inovācijas iniciatīvai izdodas pierādīt ietekmi un iegūt plašu atpazīstamību, tad valsts institūcijas var iesaistīties ar atbalstu tās paplašināšanai. Līdz ar to, Latvijas politiku šajā jomā var klasificēt trešajā Mulgana (*Mulgan*) piedāvātajā kategorijā, bet pirmajā posmā, kas stimulē sociālo inovāciju rašanos, pastāv iespēja palielināt valsts lomu, lai radītu vairāk sabiedrībā balstītas pieejas problēmu risināšanai.

Aija Zobena

Sociālās inovācijas lauku un reģionālās attīstības kontekstā

Latvijas lauku teritorijā pēdējās desmitgadēs ir vērojama izteikta apdzīvotības blīvuma samazināšanās. Sarūkot iedzīvotāju skaitam, ievērojami pieaug ceļu un sociālās infrastruktūras uzturēšanas un dažādu pakalpojumu iedzīvotājiem nodrošināšanas izmaksas, rezultātā – samazinās to pieejamība. Īpaši tas skar sociālā riska grupas – cilvēkus ar zemiem ienākumiem, cilvēkus ar īpašām vajadzībām, vientuļus pensionārus, daudz bērnu ģimenes. Situāciju vēl vairāk saasina visai izteiktā lauku iedzīvotāju noslāņošanās. Pētījumi liecina, ka ievērojamai daļai lauku iedzīvotāju (tie ir gados jaunākie, nodarbinātie, ar augstākiem ienākumiem, mobilitātes iespējām utt.)³ ir lielākas iespējas dažādus pakalpojumus izmantot ne tikai savā dzīvesvietā, kur tie nav pieejami vai ir pieejami zemā kvalitātē, bet gan tur, kur tie pieejami labākā kvalitātē – bieži vien pat ļoti tālu no dzīvesvietas.

Tradicionālā veidā nodrošināt pakalpojumu pieejamību visiem lauku iedzīvotājiem, īpaši sociālā riska grupām, vairs nav iespējams. Tirgus nedarbojas situācijā, kad jānodrošina pakalpojumi plašā teritorijā (ar vāji attīstītu ceļu infrastruktūru un sabiedrisko transportu) izklīdētiem iedzīvotājiem ar zemu maksātspēju. Arī valsts iespējas atrisināt šīs kompleksās problēmas, kas skar vairākas sabiedrības dzīves jomas, ir ierobežotas, un nevalstiskā sektora rīcībā nav resursu, iemaņu, finanšu līdzekļu šādas problēmas risināšanā. Kopumā varam secināt, ka pastāv neatbilstība starp eksistējošajām sociālajām struktūrām un tām, kas būtu nepieciešamas, lai nodrošinātu vienādas iespējas pakalpojumu pieejamībā visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no dzīvesvietas. Situācijā, kad sabiedrība saskaras ar kompleksām, tradicionālā veidā neatrisināmām problēmām, ir jāmeklē inovatīvi risinājumi.

Sociālās inovācijas ir jaunas idejas (produkti, pakalpojumi un modeļi), kas vienlaicīgi apmierina sabiedrības vajadzības un rada sociālas attiecības vai sadarbību. Citiem vārdiem – tās ir inovācijas, kas gan dod labumu sabiedrībai, gan palielina tās rīcībspēju (capacity to act)⁴. Sociālās inovācijas veido pamatu jauna veida ekonomikai – sociālajai ekonomikai, kas atšķiras no tradicionālās ekonomikas, kuras centrā ir preču un pakalpojumu ražošana. Sociālajā ekonomikā darbību uztur sociālie tīkli, kas balstīti jaunajās komunikāciju tehnoloģijās, saplūst robežas starp ražošanu un patērēšanu, pieaug vērtību un misijas loma. Veiksmīgs piemērs ir Latvijas Samariešu apvienības piedāvātā mobilā aprūpes vienība, kas piedāvā kompleksu aprūpes pakalpojumu gados vecākiem lauku iedzīvotājiem.

³ Zobena A. (2015) Changes of mobility patterns and Services use of rural population. In: Proceedings of the International conference „ECONOMIC SCIENCE FOR RURAL DEVELOPMENT” No 40, Jelgava, LLU ESAF, 23-24 April 2015, pp.196-204.

⁴ Murray, R., Caulier-Grice, J., Mulgan G. (2009) The open book of social innovation, The Young Foundation, p.3

Ligita Melece, Agnese Krieviņa un Ieva Leimane

LEADER programmas ieguldījums sabiedrības aktivizēšanai un izglītošanai

Līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā (ES), būtiskākais avots dažādu ar attīstību saistītu projektu finansēšanai Latvijā ir ES fondi. Eiropas lauksaimniecības fonds lauku attīstībai un tā pavadošā Lauku attīstības programma (LAP) paredz LEADER pieejas īstenošanu Latvijā. LAP programmā cita starpā uzsvērta LEADER loma iedzīvotāju sociālās aktivitātes veicināšanā, tai skaitā, izglītības, kultūras, sporta un atpūtas jomās. LEADER: 1) ir instruments lauku attīstības problēmu risināšanai un attīstības rosināšanai ar mērķi uzlabot dzīves kvalitāti laukos, īstenojot gan ekonomiskos un sociālos uzlabojumus, gan vides saglabāšanas pasākumus; 2) paredz risinājumu meklēšanu iespējami pietuvināti lokālai teritorijai (augšupejošā pieeja), tādējādi veicinot problēmu risinājumu inovativitāti, oriģinalitāti un piemērotību konkrētai situācijai.

Pētījuma mērķis – novērtēt LEADER programmas ieguldījumu sabiedrības aktivizēšanā un izglītošanā LAP 2007.-2013. gadam ietvaros.

Pētījuma uzdevumu veikšanai tika izmantotas kvalitatīvās un kvantitatīvās pētījumu metodes un dažāda veida dati un materiāli. Empīriskie dati no pētījuma “LEADER pasākumu un 3.2.1. pasākuma rezultāti un to ietekme uz uzņēmējdarbības attīstību lauku teritorijās”, Lauku atbalsta dienesta (LAD) nepublicēti dati par 3600 projektiem 30,5 milj. EUR vērtībā; Vietējo rīcības grupu (VRG) aptaujas dati (informācija par 38% projektu un 44% no apgūtā LAP 2007-2013 LEADER publiskā finansējuma), CSP, PMLP dati u.tml., VRG un projektu īstenoātāju mājas lapas un projektu publicitātes informācija.

Tika izdalītas trīs lielas projektu tematiskās grupas – lauku ekonomika; sabiedrības attīstība un izaugsme; un lauku infrastruktūra un pamata pakalpojumi. Tematiskā grupa „Sabiedrības attīstība un izaugsme” aptver projektus (44% no kopējo projektu skaita un 42% no finansējuma apjoma), kas vērsti uz cilvēka garīgo un fizisko spēju attīstību, veicinot neformālo izglītošanu, apmācību un prasmju apguvi, tostarp tam nepieciešamās infrastruktūras un aprīkojuma attīstību. Piemēram, ~300 pašdarbības projektu ietvaros iegādātie tērpi bērniem un jauniešiem sniedza iespēju piedalīties Dziesmu un deju svētkos. Liels skaits projektu sabiedrības attīstības jomā ir saistīts ar aktīvo atpūtu un sportiskām aktivitātēm (568), kā arī ar dažādiem interešu un darbības centriem (295), tostarp saistībā ar vides un kultūras mantojuma izpēti. Ietekme uz neformālās izglītības veicināšanu ir arī projektiem citās tematiskajās grupās, radot vidi pievilcīga un saturīga brīvā laika pavadīšanai.

LEADER projektu īstenošana Latvijā ir veicinājusi sabiedrības aktivizēšanos un tās sociālā kapitāla veidošanos, sekmējot lauku iedzīvotāju neformālo izglītošanos un apmācību, tai skaitā dažādu prasmju apguvi. Tikai aptuveni 1/3 projektu tiktu īstenoti arī bez LEADER ietvaros saņemtā atbalsta jeb finansējuma.

Bez tam LEADER projektu ietvaros, iesaistot, piemēram, vietējos daiļamatniecības meistarus (amatniekus), mēbeļu un rotaļu laukumu elementu ražotājus, tikusi aktivizēta vietējā ekonomika.

Ligita Melece

Sociālais kapitāls un lauksaimniecības kooperatīvi

Ilgtspējīgas attīstības pamatā līdztekus dabas, fiziskajam jeb ražošanas kapitālam un cilvēkkapitālam arvien būtiskāku lomu iegūst sociālais kapitāls. Ja cilvēkkapitāls ietver prasmes un zināšanas, kas ir iegūtas formālajā un neformālajā izglītībā, tad sociālais kapitāls ietver mijiedarbību starp cilvēkiem, veicinot mācīšanos un iegūto prasmju un zināšanu izmantošanu. Inovācijas transformē sociālo kapitālu augstākos ienākumos, kā arī sociālā kapitāla dažādās dimensijas veicina inovatīvās darbības organizācijās un starp tām. Kaut gan pētnieku vidū nav vienota viedokļa par sociālā kapitāla mērīšanu, tomēr tiek uzskatīts, ka dažāda veida kvalitatīvo, salīdzinošo un kvantitatīvo pētījumu metodoloģiju kombinēšana var atrisināt šo problēmu. Kā viens no kvantitatīviem rādītājiem sociālā kapitāla attīstības mērīšanai ir dalība nevalstiskajās institūcijās, tostarp kooperatīvos.

Pētījuma mērķis ir, apzinot sociālā kapitāla un kooperatīvu būtību un saistību, novērtēt lauksaimniecības kooperatīvu attīstību un sniegumu Latvijā.

Pētījumā izmantoti dažādi materiāli (zinātniskās publikācijas, programmatiskie dokumenti, tiesiskie un normatīvie akti, Latvijas Lauksaimniecības kooperatīvu asociācijas dati, ZM informācija, mājas lapu informācija internetā u.tml.), kā arī kvalitatīvās un kvantitatīvās pētījumu metodes.

Jāatzīmē, ka būtiski atšķirīga ir Latvijas tiesiskajos aktos (LR “Kooperatīvo sabiedrību likums”) sniegtā un starptautisko organizāciju (*International Co-operative Alliance (ICA)*) kooperatīvu definīcija. Starptautiskajā definīcijā līdztekus kooperatīva biedru ekonomiskajām interesēm ir uzsvērtas sociālās un kultūras vajadzības un vēlmes. Kooperatīva darbībā tiek ievēroti septiņi principi, kur ar sociālā kapitāla attīstību ir vairāk saistīti šādi: izglītība, apmācība un informācija; sadarbība starp kooperatīviem un rūpes par sabiedrību. Būtiski svarīgas kooperatīvu darbībā ir rūpes ne tikai par kooperatīva, bet arī par kopienas (sabiedrības) ilgtspējīgu attīstību.

Latvijā lauku teritorijās visvairāk (57%) ir lauksaimniecības kooperatīvi, kuru skaits laika periodā no 2004. gada ir būtiski pieaudzis, bet atbilstīgo (ar tiesībām saņemt valsts atbalstu) kooperatīvu skaits praktiski palicis nemainīgs. Lielākais kooperatīvu skaits, tostarp atbilstīgo, ir konstatēts Vidzemes reģionā. Lauksaimniecības kooperatīvu apgrozījums un biedru skaits kopš 2004. gada ir būtiski pieaudzis, attiecīgi vairāk kā 8 un 2 reizes. Kooperatīva nozīmi inovatīvu risinājumu īstenošanā apliecina kooperatīva „Zaļais grozs” sasniegumi. „Zaļais grozs” ir lauksaimniecības pakalpojumu kooperatīvā sabiedrība, kas apvieno ap 20 bioloģiskās saimniecības no Nītaures, Skujenes, Līgatnes, Siguldas, Amatas un Vecpiebalgas pagastiem. “Zaļais grozs” piedāvā vairāk kā 100 bioloģiskās lauksaimniecības un pārstrādes produktus, kā arī tūrisma pakalpojumus. Kooperatīva apgrozījuma pieaugums no 2010. gada līdz 2014. gadam bija 66%, bet atsevišķiem lauksaimniekiem vislielākais pieaugums bija 171% un pat 526%.

Vineta Silkāne

Bikstīšanas izmantošana dalības veicināšanai dzemdes kakla vēža savlaicīgas atklāšanas programmā

Onkoloģiskās slimības ir otrs biežākais mirstības cēlonis Latvijā. Agrīnas diagnostikas gadījumā un, pateicoties medicīnas attīstībai, arvien vairāk uzlabojas onkoloģisko slimību ārstēšanas iespējas. Tāpēc ir būtiski tās atklāt pēc iespējas ātrāk.

Eiropas Komisijas rekomendācijas paredz ieviest skrīninga programmas un daudzās valstīs tās jau funkcionē (Camilloni, Ferroni, Cendales et al., 2013). Skrīninga programmas ir efektīvas, lai agrīni diagnosticētu onkoloģiskās slimības vēl pirms simptomu parādīšanās un samazinātu iedzīvotāju mirstību no ļaundabīgiem audzējiem (Wardle, Robb, Vernon & Waller, 2015). No 2009.gada Latvijas iedzīvotājiem ir pieejama valsts apmaksāta vēža savlaicīgas atklāšanas programma. Tā ietver valsts apmaksātas krūts vēža, dzemdes kakla vēža un zarnu vēža profilaktiskās pārbaudes (Nacionālais veselības dienests, 2015). Nopietna problēma ir iedzīvotāju zemā atsaucība dalībai valsts apmaksātajā programmā. Krūts vēža un dzemdes kakla vēža skrīninga atsaucība svārstās 30-35% intervālā, savukārt zarnu vēža skrīninga atsaucības augstākais rādītājs ir tikai ap 10%. Lai programma būtu efektīva, nepieciešams, lai profilaktisko pārbaudi veiktu vismaz 75% no tiem, kas saņēmuši uzaicinājumu. Tā kā krūts vēža, dzemdes kakla vēža un zarnu vēža skrīninga gadījumā ir atšķirīgi zemās atsaucības iespējamie iemesli, piemēram, dzimums, vecums, informētība, veselības pakalpojuma pieejamība u.c., tad tālāka izpēte tiks veikta par dzemdes kakla vēža skrīninga veicināšanu.

Pēdējos gados arvien vairāk palielinās rīcībpolitikas veidotāju, darba devēju, apdrošinātāju un veselības aprūpes sniedzēju interese par uzvedības ekonomistu un psihologu pētīto spriedumu un lēmumu pieņemšanas principu pielietošanu praksē, lai mainītu un uzlabotu cilvēku dzīvesstilu, paradumus un veselības uzvedību. Padziļināta izpratne par šiem jautājumiem var palīdzēt rīcībpolitikas veidotājiem izstrādāt efektīvus risinājumus. Viena no pieejām ir bikstīšana, kas daudzviet tiek izmantota kā inovatīvs politikas instruments, un arī Latvijā ir iespēja bikstīšanu izmantot rīcībpolitiku ieviešanā, t.sk. veselības politikā, lai palielinātu cilvēku dalību vēža savlaicīgas atklāšanas programmā. Bikstīšana ir izvēļu arhitektūras aspekts, kas maina cilvēku uzvedību prognozējamā veidā, neaizliedzot citas izvēles iespējas (Thaler & Sunstein, 2008).

Lai izstrādātu tādas bikstīšanas paņēmienus, kas Latvijā veicinātu uzaicināto personu ierašanos uz veselības pārbaudi, tika veikta situācijas analīze. Zemas atsaucības nozīmīgāko iemeslu izpētei tika izmantoti 1) pētījumi par citu valstu pieredzi; 2) Nacionālais veselības dienesta un Slimību profilakses un kontroles centra publiskie pieejamie statistikas dati; 3) 2012.gadā veiktais pētījums par dzemdes kakla vēža savlaicīgas atklāšanas programmas apmeklētības ietekmējošiem faktoriem Vidzemes reģionā, kura ietvaros tika aptaujātas 548 sievietes (Stupele, 2012); 4) intervija ar Nacionālā Veselības dienesta Ambulatoro pakalpojumu nodaļas vadītāju; 5) autore

veiktās 10 intervijas ar sievietēm par viņu pieredzi saistībā ar vēža savlaicīgas programmas izmantošanu (2015).

Biežākie un nozīmīgākie zemas atsaucības iemesli ir bailes – gan no diskomforta izmeklējuma laikā, gan no iespējamā negatīvā rezultāta uzzināšanas (Wall, Rocha, Salinas-Martinez et al., 2010; Oscarsson, Benzein & Wijma, 2008; Stupele, 2012) un laika trūkums (Park, Park, Choi et al., 2011; Stupele, 2012). Izvērtējot iepriekš minētos informācijas avotus un biktīšanas teorētiskos aspektus, ir vairāki iespējamie risinājumi, kas tālāk tiks eksperimentāli pārbaudīti: 1) atkārtoti un papildu atgādinājumi, 2) sociālās normas, 3) noklusējums, 4) ģimenes ārsts kā autoritāte, 5) emocijas (bailes), un 6) nākotnes ieguvumu diskontēšana. Minētajos priekšlikumos nav iekļauti risinājumi, kas attiecas uz sabiedrības informēšanu un izglītošanu; ar veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību saistīti risinājumi; un sociālo problēmu risinājumi. Uzmanības fokusā ir tie aspekti, kurus iespējams risināt ar biktīšanas palīdzību.

Baiba Holma un Guna Spurava

Bibliotekāra kā mediatora loma bērnu un jauniešu digitālās prasmes veicināšanā: bibliotekāru priekšstatu un pašvērtējuma analīze

Pētījuma "EU Kids Online" dati rāda, ka Latvijas publiskās bibliotēkas ir vieta, kurās bērni un jaunieši aktīvi izmanto internetu – pateicoties projekta "Trešais tēva dēls" īstenošanai Latvijā tajās ir nodrošināta piekļuve internetam un atbilstoša dator tehnika. Tajā pašā laikā pētījuma rezultāti liecina, ka, lai arī bērni un jaunieši prot brīvi lietot dažādas ierīces (datorus, planšetdatorus, viedtālrunus u.c.), viņu prasmes informācijas resursu kvalitātes novērtēšanā ne vienmēr ir augstas, kā arī bieži vien bērni neapzinās, kādi riski pastāv viņu darbībai dažādās sociālās vietnēs un kādas tam var būt sekas.

Bērnu un jauniešu dažādu dzīves prasmju attīstīšanā nozīmīga vieta ierādāma mediatoriem - sociālajiem aģentiem (vecāki, skolotāji, klases biedri, draugi u.c.), kas spēj ietekmēt bērnu un jauniešu rīcību un uzvedību. Mediatoru loma digitālās prasmes kontekstā galvenokārt tiek akcentēta saistībā ar zināšanu sniegšanu gan par dažādām iespējamām digitālajā vidē, gan arī par riskiem internetā un prasmēm no tiem vai nu izvairīties, vai arī veiksmīgi pārvarēt. Līdz šim galvenokārt pētīta vecāku un skolotāju kā mediatoru loma bērnu un jauniešu interneta lietošanas aktivitātēs. Ņemot vērā bērnu un jauniešu aktīvo interneta lietojumu bibliotēkās, būtiski ir noskaidrot, vai publisko bibliotēku bibliotekārs Latvijā ir pietiekami sagatavots (profesionāli un arī psiholoģiski) būt par mediatoru bērnu un jauniešu digitālās prasmes pilnveidošanai.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstības kontekstā arvien biežāk profesionālajā un akadēmiskajā vidē tiek runāts par radikāli jaunajām bibliotekāra atbildībām, "amatiem", kuru veikšanai ir nepieciešamas gan tehnoloģiju lietošanas prasmes, gan efektīvas komunikācijas prasmes un nepārtrauktas mācīšanās un mācīšanas prasmes. Radikāli jaunos bibliotekāru "amatus", atbildības var uzskatīt par sociālām inovācijām - kā atzīmēts <http://www.transitsocialinnovation.eu/theme/social-innovation>, sociālās inovācijas attiecas uz jaunām sociālām praksēm, kas ietver jaunas idejas, jaunus modeļus, jaunus noteikumus, jaunas sociālās attiecības, jaunus pakalpojumus un / vai jaunus produktus. Jaunie bibliotekāru "amati" ir jaunas prakses, kurās ietvertas jaunas idejas, noteikumi, modeļi, sociālās attiecības un pakalpojumi, bet kuras veidojas pamatojoties uz jau esošo resursu (piem., daļu prasmju) jaunu pielietojumu.

Visbiežāk bibliotekāra kā mediatora loma digitālā prasmes jomā ir saistīta ar bibliotekāra kā skolotāja lomu. Līdz šim bibliotekārs kā skolotājs galvenokārt ir darbojies informācijprasmes apmācībā. Mediācija digitālās prasmes jomā paredz galvenos akcentus vērēt uz zināšanām un prasmēm par digitālo vidi, kas ir strauji mainīga un prasa nemitīgu jaunu prasmju apguvi. Bibliotekāram kā digitālās prasmes mediatoram būtu jāveic divi uzdevumi: 1) jāsniedz konsultatīvā palīdzība (vai apmācība) visās iepriekš minētajās piecās digitālās prasmes jomās bērnam / jauniešiem, 2) apzinoties dažādus ierobežojumus interneta izmantošanā, jākontrolē un jāizstrādā noteikumi, lai mazinātu riskus, ar kuriem var sastapties bērns / jauniešis internetā.

Lai noskaidrotu, vai publisko bibliotēku bibliotekārs Latvijā ir pietiekami sagatavots (profesionāli un arī psiholoģiski) būt par mediatoru bērnu un jauniešu digitālās prasības pilnveidošanai, tika veikts pētījums, kurā izmantotas kvalitatīvās datu ieguves metodes: ekspertu diskusija un dziļās intervijas ar bibliotekāriem. Pētījumā tika noskaidrota bibliotekāru attieksme pret bērnu un jauniešu iespējām un riskiem interneta vidē, kā arī viņu pašvērtējums viņu spējai būt par digitālās prasības mediatoru.

Pētījuma rezultāti liecina par neviendabīgām Latvijas publisko bibliotēku bibliotekāru attieksmēm un priekšstatiem gan par bērnu un jauniešu iespējām un riskiem internetā, gan par savu potenciālu pildīt digitālās prasības mediators lomu. Attieksmes un priekšstati ievērojami diferencējas gan atkarībā no vairākiem bibliotekāru raksturojošiem sociāldemogrāfiskiem parametriem (vecums, izglītība), paša digitālās prasības līmeņa, gan bibliotēkas atrašanās vietas (Rīga, pilsēta, lauki).

Bibliotekāru atbildēs kā viens no būtiskākajiem šķēršļiem digitālās prasības mediators lomas pildīšanai tiek minēts laika resursa ierobežotība un grūtības savienot bibliotekāra “pamatdarba” veikšanu ar jaunajām atbildībām.

Anīta Kovaļevska

Labklājības aizsardzība kā Latvijas valsts konstitucionāls pienākums

1. Vārds „labklājība” Latvijas Republikas Satversmē ir minēts trīs reizes. Latvijas Republikas Satversmes ievadā ir teikts, ka Latvijas valsts ir izveidota, lai sekmētu labklājību. Latvijas Republikas Satversmes 40. pantā ir noteikts, ka Valsts Prezidents, uzņemoties amata pienākumus, dod svinīgu solījumu, cita starpā apsolut arī darīt visu, kas stāvēs viņa spēkos, lai sekmētu Latvijas valsts un tās iedzīvotāju labklājību. Savukārt Latvijas Republikas Satversmes 116. pants paredz, ka cilvēktiesības var ierobežot, lai aizsargātu sabiedrības labklājību.

2. Ar vārdu „labklājība” latviešu valodā parasti apzīmē labus materiālos apstākļus, pārticību, turību. Taču iepriekšminēto Latvijas Republikas Satversmes normu izstrādes materiāli un Satversmes tiesas prakse rāda, ka Latvijas Republikas Satversmē šis jēdziens ir lietos plašākā nozīmē, aptverot vismaz labklājības jēdziena klasiskās četras dimensijas: garīgo labklājību, sociālo labklājību, kultūras labklājību un materiālo labklājību. Šīs četras labklājības dimensijas ir cieši savstarpēji saistītas un viena no otras atkarīgas. Līdz ar to no Latvijas Republikas Satversmes izriet valsts pienākums sekmēt un aizsargāt labklājību plašā nozīmē.

3. Latvijas Republikas Satversmes ievadā, 40. pantā un 116. pantā ietvertais pienākums sekmēt un aizsargāt labklājību ir vispārīgs pienākums, kas nerada atsevišķām personām subjektīvas (tiesā aizstāvamās) tiesības prasīt kādu konkrētu darbību vai bezdarbību, jo labklājība nav objektīvs lielums, bet gan atkarīgs no politisko spēku ideoloģiskām nostādnēm un daudziem citiem faktoriem. Veicinot labklājību, valstij ir ļoti plaša rīcības brīvība.

4. Daudz konkrētāki valsts pienākumi labklājības sekmēšanā un aizsardzībā izriet no citām Latvijas Republikas Satversmes normām, it īpaši no Latvijas Republikas VIII nodaļā ietvertajām cilvēka pamattiesībām, kuras rada ne tikai vispārīgu pienākumu valstij veikt noteiktas darbības, bet arī subjektīvas tiesības atsevišķai personai prasīt valstij konkrētu darbību veikšanu vai atturēšanos no konkrētām darbībām.

5. Garīgās labklājības sekmēšanā un aizsardzībā īpaši nozīmīgs ir cilvēka cieņas princips (Satversmes ievads), tiesiskas valsts princips (Satversmes ievads, 1. pants) un cilvēka pamattiesības (VIII nodaļa), tostarp, tiesības uz izglītību (112. pants).

6. Sociālās labklājības sekmēšanā un aizsardzībā īpaši nozīmīgs ir demokrātiskas valsts iekārtas princips (Satversmes ievads, 1. pants), tiesības zināt savas tiesības (90. pants), vārda brīvība (100. pants), tiesības piedalīties valsts un pašvaldību darbībā (101. pants), biedrošanās brīvība (102. pants), pulcēšanās brīvība (103. pants), tiesības vērsties ar iesniegumiem valsts un pašvaldību iestādēs (104. pants) un arodbiedrību brīvība (108. pants).

7. Kultūras labklājības sekmēšanā un aizsardzībā īpaši nozīmīga ir vārda brīvība (100. pants), mākslinieciskā un jaunrades brīvība (113. pants) un mazākumtautību tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību (114. pants).

8. Materiālās labklājības sekmēšanā un aizsardzībā īpaši nozīmīgs ir sociāli atbildīgas valsts princips (Satversmes ievads, VIII nodaļa), tiesiskās vienlīdzības princips (91. pants), tiesības uz īpašumu (105. pants), tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos (106. pants) un tiesības uz atbilstošu darba samaksu (107. pants), tiesības uz sociālo nodrošinājumu (109. pants) un tiesības uz īpašu aizsardzību ģimenēm un bērniem (110. pants).

Līga Rasnača

Mājokļa nodrošinājuma riski mazaizsargātām grupām

Mājokļa konceptualizācija ietver atšķirīgas pieejas. Mājoklis var tikt analizēts kā īpašums, patēriņa un tirgus elements vai kā droša vieta dzīvošanai. Arī kā dzīvesvieta mājokļa analīzē var tikt uzsvērtā tā emocionālā, piederības vai patvēruma nodrošināšanas, pajumtes nozīme. Mājokļa nodrošinājumu definējot šaurā nozīmē, kā patvērumu no klimata un fiziska apdraudējuma riskiem, netiek novērtēti riski, kas izriet no citu mājokļa funkciju daļēja vai pilnīga ierobežojuma. Citas mājokļa funkcijas saistās ar mājokli kā vietu, kur notiek ģimenes attiecību veidošanās, bērnu audzināšana un personības attīstība, kā arī kā vietu, ar kuru veidojas piederības izjūta.

Mazaizsargātās grupas mājokļa jomā ir tās, kuras ir neizdevīgā situācijā, salīdzinot ar citām. Sociālā nevienlīdzība nozīmē neizdevīgu pozīciju sabiedrībā kādā sociālā kontekstā (resursi, attiecības, prestižs). Mājoklis ir viena no sociālās nevienlīdzības dimensijām līdztekus ar ienākumiem, nodarbinātību un sociālo prestižu. Latvijā par mājokļa politiku atbild Ekonomikas ministrija, definējot mājokļa politikas mērķus: 1) veicināt mājokļa kvalitāti un pieejamību, 2) nodrošināt normatīvo bāzi efektīvai dzīvojamo māju pārvaldīšanai, 3) sekmēt īres dzīvojamā fonda izveidi pašvaldību teritorijās un 4) atbalstīt enerģiju taupošus pasākumus dzīvojamās mājās. Mērķu formulējums ļauj identificēt skatījumu uz mājokli drīzāk kā patērējamu vērtību, kā arī iezīmējot uzsvāru uz politikas regulējošo funkciju. Atbalsts šādai mājokļa politikas interpretācijai atspoguļojas arī finanšu resursu izmantošanā mājokļa politikas jomā, jo sociālā atbalsta pasākumi galvenokārt tiek realizēti vietējo pašvaldību līmenī.

Sociālā riska faktori apdraud mājokļa nodrošinājumu tiesību realizācijas (īre, izlikšana), finansiālo izmaksu (samaksāt par mājokļa īri, komunālajiem pakalpojumiem, siltumapgādi, mājokļa kredītiem) un funkciju realizācijas (pārapsdzīvotība, pamata ērtību nodrošinājuma) un arī emocionālās piesaistes nozīmē. Riska faktoros var dalīt statistiskajos un dinamiskajos. Pirmie ir saistīti ar tādu iepriekšējo indivīdu vai grupas pieredzi, kuru grūti vai pat neiespējami mainīt (pieredze dzīvojot sociālā riska ģimenē, iegūta invaliditāte, vardarbības pieredze mājoklī). Dinamiskie riska faktori attiecas uz pašreizējo un nākotnes uzvedību (nodarbinātības statuss, iegūtā izglītība). Pētījuma mērķis ir noskaidrot mājokļa nodrošinājuma riskus mazaizsargātām grupām. Autore konceptualizē mazaizsargāto grupu jēdzienu mājokļa jomā, raksturo mājokļa situāciju un tās uztveri Latvijā. Mazaizsargāto grupu jēdziens ir relatīvs un tā nozīme mainīga. Mājokļa nodrošinājuma risks ar vērtēt gan pēc objektīviem (finanšu un kvalitātes), gan pēc subjektīvā viedokļa par ontoloģisko drošību mājokļa jomā. Mājokļa ontoloģiskā drošība nozīmē pārliecību par stabilitāti, pēctecību un kārtību mājokļa nodrošinājumā. Objektīvos datus iespējams iegūt statistikas apsekojumu, juridisko lēmumu rezultātu un citu datu analīzē. Subjektīvo viedokli par mājokļa ontoloģisko drošību autore iegūst, izmantojot socioloģisko aptauju datu analīzi, kā palīgmetodi izmantojot kvalitatīvo dokumentu analīzi.

Mareks Niklass

Strādājošo nabadzība Latvijā

Referātā tiks analizēti VPP SUSTINNO (LU SPPI) 2015.gadā organizētās aptaujas dati par nabadzības izplatību un izpausmēm Latvijā, pievēršot īpašu uzmanību strādājošo nabadzības problēmai. Aptaujā piedalījās 2007 pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji vecumā no 15 līdz 74 gadiem. Izlases apjoms un kontekstuālo jautājumu skaits aptaujas anketā bija pietiekams, lai izmantotu sarežģītākas datu analīzes metodes (loģistiskās regresijas metodi) un iegūtu jēgpilnus analīzes griezumus dažādās respondentu grupās. Mazākas izlases pētījums, ko parasti veic Latvijā, nedotu iespēju iegūt adekvātus datus.

Salīdzinot Eurostat un Centrālās statistikas pārvaldes apkopotos datus par strādājošo nabadzību ar aptaujas datiem, jāsecina, ka pieejamie statistikas dati pilnībā nenovērtē strādājošo nabadzības izplatību Latvijā. Piemēram, 2014.gadā nabadzības riskam pakļauto personu īpatsvars strādājošo grupā bija 9.4%. Savukārt aptaujas datu analīze parāda, ka atkarībā no analīzes griezuma strādājošo nabadzības izplatību var novērtēt aptuveni 14-15% apjomā (izlases kļūda līdz +/-3%). Līdzšinējie statistisko datu apsekojumi arī nesniedz priekšstatu par strādājošo nabadzības izplatību atsevišķās iedzīvotāju grupās – dažādos Latvijas reģionos, iedzīvotāju grupās ar sliktu veselības stāvokli, kā arī latviešu un nelatviešu grupās. Statistiskos apsekojumos ir maz kontekstuālo jautājumu, kas ļautu spriest par iedzīvotāju sociālo vidi – mājokli, apkaime, sociālajiem kontaktiem.

Aptaujas dati liecina, ka atsevišķās iedzīvotāju grupās darba alga nedrošina pienācīgu dzīves kvalitāti. Iedzīvotājiem ar zemu izglītību un sliktu veselības stāvokli, kuri turklāt nedzīvo Rīgā, ir ievērojamas grūtības samaksāt par ikdienā nepieciešamo pārtiku, komunālajiem maksājumiem un ārsta izrakstītajām zālēm. Atsevišķos griezumos kā riska faktoru var identificēt arī nepilngadīgo esamību mājāsaimniecībā. Aptaujas dati arī liecina, ka salīdzinoši neliels īpatsvars strādājošo saņem dažādus sociālos pabalstus.

Pēdējo 10 gadu statistisko apsekojumu dati liecina, ka strādājošo nabadzības riskam pakļauto personu īpatsvars ir stabils lielums (9-10% robežās), kas varētu pastarpināti liecināt, ka sociālās un nodokļu politikas izmaiņas nav ievērojami ietekmējoši šo parādību. Minimālās algas palielināšana un nodokļu atvieglojumi nav samazinājusi strādājošo nabadzības risku. Turpretī valsts un pašvaldības intervences ekonomiskās krīzes gados ievērojami samazināja nabadzības risku vecu cilvēku grupā, kas savukārt liecina, ka Latvijā atsevišķos gadījumos valsts intervence ir bijusi sekmīga. Autors uzskata, ka mērķēta palīdzība atsevišķām iedzīvotāju grupām – mazkvalificētam darbspēkam, personām ar sliktu veselību un nepilngadīgiem bērniem, var ievērojami samazināt nabadzības risku strādājošajiem.

Veselības stāvokļa nevienlīdzība Latvijā pašnovērtējuma kontekstā

1. Veselības stāvokļa nevienlīdzība var tikt skatīta kā sociālo zinātņu priekšmets, jo atšķirīgās sociālajās un ekonomiskajās struktūrās veselības stāvoklis ir atšķirīgs⁵ un ir pierādīts, ka medicīna nav pamatfaktors, kas mūsdienās nosaka veselības stāvokli.⁶
2. Šādos pētījumos tiek meklēti iemesli tam, kādēļ viens indivīds/sabiedrība ir veselāks par otru, ar mērķi uzlabot veselības stāvokli vai samazināt veselības stāvokļa nevienlīdzību.
3. Veselības stāvokļa problēmām ir saikne ar individuālo dzīves apstākļu subjektīvo pieredzi⁷, līdz ar to veselības stāvoklis var tikt vērtēts arī veselības stāvokļa pašnovērtējuma kontekstā.
4. Veselības stāvokļa pašnovērtējums iekļauj visus veselības stāvokli raksturojošos aspektus, veselības stāvokļa pasliktināšanās simptomus un riska faktorus, esošās situācijas un nākotnes perspektīvas novērtējumu, ietekmējošos faktorus (pretēji objektīvajiem datiem, piemēram, mirstības rādītāji).⁸ Tāpat, subjektīvā pašsajūta ietekmē veselības stāvokli⁹ un ir pierādīts, ka tas ir mirstības paredzēšanas mainīgais,¹⁰ vairākos pētījumos klasificēts kā “spēcīgais” pierādījums.¹¹¹²
5. Ar veselības stāvokļa nevienlīdzību tiek saprastas sistemātiskas atšķirības veselības stāvoklī, kas saistītas ar cilvēku nevienlīdzīgu pozīciju sabiedrībā.¹³ Tā kā nevienlīdzība iekļauj sociālās un ekonomiskās atšķirības, ar kurām veselības stāvokļa atšķirības ir saistītas, ir nepieciešams veikt sistemātiskus salīdzinājumus un izvērtēt ietekmējošos faktorus
6. Veselības stāvokli ietekmējošie faktori ir dažādi un daudzpusīgi, piemēram, individuālie dzīvesveida faktori, sociālo un kopienas tīklu faktori, dzīves standarta mainīgie, vispārējo sociāli ekonomisko, kultūras un vides apstākļu faktori.¹⁴ Tāpat, pastāv četras veselības stāvokļa nevienlīdzību skaidrojošās pieejas: uzvedības/ kulturālā, materiālistu, psiho- sociālā un dzīves gājuma,¹⁵ kur katra piedāvā savu cēloņsakarību skaidrojumu veselības stāvokļa nevienlīdzības pastāvēšanai caur noteiktu faktoru kopumu.

⁵Myer, L., Susser, E., Link, B., & Morroni, C. (2010). Social Epidemiology. In J. Killewo, K. Heggenhougen, & S. R. Quah, *Epidemiology and Demography in Public Health* (p. 246). USA: Academic Press.

⁶Martini, C. J. (1977). Health indexes sensitive to medical care variation. *International Journal of Health Services*, 7(2), 293–309

⁷World Health Organization. (2002). *The World Health Report 2002: Reducing Risks, Promoting Healthy Life* (p. 13). Geneva: World Health Organization.

⁸Wahl, H. W. (2006). *The Many Faces of Health, Competence and Well-Being in Old Age: Integrating Epidemiological, Psychological and Social perspectives* (p. 258). Netherlands: Springer.

⁹Diener, E., Lucas, R., Schimmack, U., & Helliwell, J. (2009). *Well-being for Public Policy* (pp. 142-144). Oxford: Oxford University Press.

¹⁰Ginzler, E. M. (2010). *Systemic Lupus Erythematosus, Rheumatic Disease Clinics of North America* (Vol. 20). Elsevier Health Sciences.

¹¹Fayers, P. M., & Hays, R. D. (2005). *Assessing Quality of Life in Clinical Trials: Methods and Practice* (2nd ed., p. 314). New York: Oxford University Press.

McFadden, E., Luben, R., Wareham, N., Kinmonth, A. L., & Khaw, K. T. (2008). Social inequalities in self-rated health by age: Cross-sectional study of 22 457 middle-aged men and women. *BMC Public Health*, 8(230).

Fayers, P. M., & Hays, R. D. (2005). *Assessing Quality of Life in Clinical Trials: Methods and Practice* (2nd ed., pp. 309–310). New York: Oxford University Press.

¹²Shadbolt, B., Barresi, J., & Craft, P. (2002). Self-Rated Health as a Predictor of Survival Among Patients With Advanced Cancer. *Journal of Clinical Oncology*, 20(10), 2514–2519.

¹³Graham, H. (2009). *Understanding Health Inequalities* (pp. 2–4). Glasgow: Bell & Bain Ltd.

¹⁴Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Stockholm: Institute for Future Studies.

¹⁵Bartley, M. (2004). *Health Inequality: An Introduction to Theories, Concepts and Methods*. Cambridge: The Policy Press.

7. Pārsvārā līdzšinējos pētījumos tiek skatīts viens faktors vai viena no veselības stāvokļa nevienlīdzību skaidrojošajām pieejām, taču šajā pētījumā ir konstruēts veselības stāvokļa nevienlīdzību skaidrojošais apkopojošais modelis, iekļaujot izpētē visas pieejas un faktoros. Pētījumā veikta tiešā anketēšana, ģenerālā kopa ir Latvijas iedzīvotāji, izlase 1007 respondenti, respondentu skaits proporcionāli iedzīvotāju skaitam statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados, izlase tiek veidota saskaņā ar nejaušās izlases veidu un maršruta metodi.
8. Rezultāti norāda uz vairākām būtiskām tendencēm. Veselības stāvokļa pašnovērtējums liecina par to, ka cilvēki pārsvārā jūtas fiziski pietiekami labi, vismaz daļēji cieš no stresa, saskaras ar veselības stāvokļa problēmām un tās vismaz daļēji ierobežo ikdienas nodarbes.
9. Individuālā dzīvesveida faktoru rezultāti norāda uz to, ka bieži tiek lietota neveselīga pārtika, alkohola patēriņš ir negatīvāku tendenci nekā tabakas patēriņš, reti tiek lietoti homeopātiskie medikamenti, reti nodarbojas ar fiziskām aktivitātēm un pastāv pretruna starp norādīto būtiskumu un uzvedību.
10. Sociālo un kopienas tīklu faktoru rezultāti norāda uz to, ka pastāv: atbalsts no draugiem un ģimenes, reti sabiedrībā, sociāli ekonomiskā nevienlīdzība sabiedrībā, pārsvārā stress, nelabvēlīga gaisotne darbā, taču vairāk ietekmē stress mājās.
11. Dzīves standarta mainīgo rezultāti norāda uz to, ka pārsvārā atalgojums līdz 500 eiro un nav mainījies, bieži pastāv riska faktori darba vietā, ienākumi nav pietiekami, bieži kritērijs ikdienas preču un pakalpojumu patēriņam ir cena, respondenti nespēj apmierināt pamata vēlmes un vajadzības, veselības aprūpes pakalpojumi tiek izmantoti reti, vērtē pieejamību un kvalitāti kā zemu, pastāv pozitīvs dzīves vietas un apstākļu novērtējums, absolūtajam vairākumam ir grūtības ar rēķinu nomaksu.
12. Dzīves gājuma faktoru rezultāti norāda uz to, ka lielākā daļa no dzīves aspektiem nav mainījušies vai pasliktinājušies, un dzīves gājuma kontekstā veselības stāvoklis ir pasliktinājies.
13. Statistiski nozīmīgākās sakarības starp centrālo veselības stāvokļa pašnovērtējuma jautājumu un demogrāfiskajiem mainīgajiem norāda uz vairākām tendencēm. Veselības stāvoklis tiek novērtēts kā labāks gadījumos, kad respondents ir jaunāks, ir nodarbināts, ir augstāks izglītības līmenis un ienākumi, ir lielāks mājāsaimniecībā dzīvojošo personu skaits, vīrietis, dzīvo pilsētā vai pilsētas tuvumā.
14. Statistiski nozīmīgākās sakarības starp centrālo veselības stāvokļa pašnovērtējuma jautājumu un sociāli ekonomiskajiem faktoriem norāda uz vairākām tendencēm, taču ļoti būtiski ir ņemt vērā veselības stāvokļa daudzdimensionalitāti un savstarpējās ietekmes daudzveidību. Pamatojoties uz rezultātiem tiek noteikts sociāli ekonomisko faktoru un veselības stāvokļa pašnovērtējuma ietekmes būtiskums. Būtiskākās korelācijas (norādīts dilstošā secībā) attiecībā uz veselības stāvokļa pašnovērtējumu ir ar medikamentu patēriņu; nodarbinātības vai bezdarba veidu; veselības aprūpes pakalpojumiem (pieejamība un kvalitāte); dzīves un darba apstākļiem (ienākumi, patēriņš, labumi, pirkjspēja); izglītību; veselības stāvoklis iepriekšējos dzīves gados; psiholoģisko ietekmi (stress, nelabvēlīga gaisotne); balansu starp darbu un ārpus darbu, starp ieguldījumiem un ieguvumiem; fizisko aktivitāti, aktīvo atpūtu un sportu; sociāli ekonomisko nevienlīdzību, zemu sociālo statusu u.c.

Baiba Bela

Nabadzības personiskā pieredze: individuālā un sociālā mijiedarbība biogrāfijā

Referātā tiks meklēti krustpunkti starp cilvēku personisko pieredzi un sociālās politikas veidoto sociālās drošības sistēmu, pievēršot uzmanību vismazāk aizsargāto cilvēku problēmām. Referātā tiks pētīts skatījums uz nevienlīdzību, nabadzību un sociālās drošības sistēmas darbību no personiskās pieredzes skatpunkta, balstoties biogrāfisko pētījumu metodoloģijā un analizē izmantojot 20 dzīvesstāsta intervijas. Pētījumā lietots skatījums uz nabadzību kā rīcībspējas un sociālā kapitāla trūkumu (Ansari et.al., 2012, Rod, 2014), savukārt nokļūšana nabadzībā aplūkota caur kritisko notikumu jeb pamatproblēmu un neveiksmju akumulācijas perspektīvu (Martilla et.al., 2013). Pētījums tiek izstrādāts Valsts pētījumu programmas SUSTINNO 2014-2017 ietvaros.

Kaut arī Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas mērķis ir laimīgs cilvēks labklājīgā valstī, un viena no NAP prioritātēm ir cilvēkdrošība, iztrūkst koordinēta sociālā politika un skaidrs plāns, kā mazināt ienākumu nevienlīdzību, kā arī nevienlīdzību darba un dzīves apstākļu nodrošinājumā reģionālā griezumā. Latvijā ne reti tiek pieņemts, ka ekonomiskais izrāviens atrisinās visas problēmas, tomēr līdzšinējie pētījumi liek to apšaubīt – ekonomiskā augšupeja parasti vienmēr ir saistīta ar nevienlīdzības padziļināšanos, ja tai līdzī nenāk instrumenti ienākumu plaisas izlīdzināšanai. Piemēram, nabadzībai pakļauto iedzīvotāju īpatsvars lēnām palielinās - no 19,3% 2011. gadā uz 21,3 % 2013. gadā un līdz 22,5% 2014. gadā.

Pieņemumu, ka ekonomiskais izrāviens atrisinās visas problēmas, liek apšaubīt arī iedziļināšanās nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauto cilvēku individuālajās dzīvēs. Pētnieki uzskata, ka nabadzība saglabājas arī bagātās valstīs tādēļ, ka cilvēkiem piemīt atšķirīga rīcībspēja un nabadzība ir saistīta pirmkārt ar rīcībspējas trūkumu (Rod, 2014). Referātā iepazīstināšu ar pirmajām atziņām par nokļūšanu un dzīvi nabadzībā, iezīmējot dažādību neveiksmju akumulācijas trajektorijās atšķirīgās sociālajās grupās (pirmspensijas vecumā, daudzbērnu vecākiem vai aizbildņiem, cilvēkiem ar invaliditāti, jaunu cilvēku dzīvesstāstos), pievēršot uzmanību individuālo biogrāfisko faktoru un sociālās vides mijiedarbībai. Īpaša uzmanība tiks veltīta jauno cilvēku situāciju analīzei, jo šeit neveiksmju akumulācijai ir vistālejošākās sekas un arī vislielākās iespējas preventīvai rīcībai no sabiedrības puses.